

I.Cilt

ULUSLARARASI SEMPOZYUM
İNSANİ DEĞERLERİN YENİDEN İNŞASI
19-21 HAZİRAN 2014

TEBLİĞLER

ULUSLARARASI SEMPOZYUM
İNSANİ DEĞERLERİN YENİDEN İNŞASI
(19-21 HAZİRAN 2014 ERZURUM)

TEBLİĞLER

Editör

Prof.Dr. Cengiz GÜNDOĞDU

Editör Yardımcısı

Yrd.Doç.Dr. Muammer CENGİZ

Erzurum 2015

Cengiz Aytmatov'un *Beyaz Gemi* Romanı Örneğinde İnsani Değerlerin Yeniden İnşasında Edebî Eserin Fonksiyonu

---

Yrd.Doç.Dr. Ayşe YILMAZ BALKAN
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Giriş

Temel insani değerlerin bireylere kazandırılmasında çok farklı yöntemler kullanılabilir. Bu değerleri edebî eserler vasıtasıyla okuyucuya aktarmak da insani değerlerin kazandırılmasında en etkili yöntemlerden biridir. Ancak burada sorulması gereken en önemli soru, yazarın amacının ne olduğudur? Yazar, edebî eseri fikirlerini benimsetmede bir araç olarak mı görüyor, ya da böyle bir amaca sahip değil de sadece sanat eseri mi vücuda getirmeye çalışıyor? Edebiyatın fonksiyonunun ne olduğu ya da olması gerektiği sorusu yüz yıllar boyunca sanatkarlarımızı meşgul etmiş, her edebî mektep hatta her yazar bu konuda farklı fikir beyan etmiştir. Bazısı ünlü şairimiz Ahmet Haşim gibi şiirde anlam aramayı lüzumsuz bulmuş, hatta şiiri açıklamayı bülbülü eti için öldürmeye dahi benzetmişken hemen hemen Haşim'le aynı dönemlerde yaşamış bir başka şairimiz Mehmet Akif ise “Şudur cihanda en beğendiğim meslek / Sözüm odun gibi olsun hakikat olsun tek“ diyerek edebî eseri hakikatin açıklayıcısı olarak görebilmiştir. Netice itibarıyla edebî eserin fonksiyonu mevzuu, sanatkarın sanat anlayışına göre değişiklik göstermesine rağmen gözardı edilmemesi gereken temel mesele, her edebî eserin şöyle ya da böyle yazarını ve onun dünyasını yansıtacağı hakikatidir. Buradan hareketle yazarın amacı her ne olursa olsun edebî eserin insani değerlerin bireylere kazandırılmasında önemli bir araç olduğu görüşüne rahatlıkla ulaşabiliriz. Bizim bu çalışmamızda *Beyaz Gemi* romanı üzerinde duracağımız Türk Dünyası'nın usta kalemlerinden Kırgız yazar Cengiz Aytmatov, hemen her eserinde insanın içinde yaşadığı dünyaya ve gelecek nesillere karşı sorumlulukları olduğunu, insanın bu bilinçle yaşaması gerektiğini, aksi takdirde bindiği dalı keseceğini farklı yollarla ifade eden, sorumluluk sahibi bir yazardır. *Beyaz Gemi*'de temel olarak insanın hırsının ve açgözlülüğünün onu çıkmaza sürüklediği mesajını veren Aytmatov, bu mesajları efsane, masal, halk hikâyesi gibi türlerle süsleyerek okuyucusuna aktarır.

Aytmatov'un *Beyaz Gemi* Romanında Temel, İnsani Değerlerin Kazandırılma Yöntemleri

Cengiz Aytmatov *Beyaz Gemi* romanında “Boynuzlu Maral Ana” efsanesi vasıtası ile insanın açgözlülük, nankörlük, hırs, vefasızlık gibi olumsuz özelliklerini tenkit etmiştir. “Cıbalak Parmak Çocuk” adlı masal ile kaba kuvvetin değil aklın gücünün galip geleceği mesajını veren yazar, yine romanda anlattığı bir halk hikâyesi vasıtasıyla da her toplumun kendi öz değerlerine sahip çıkması gerektiğini veciz şekilde anlatmıştır. Ana kahramanları terk edilmiş bir çocuk ile ona öz değerlerini aşlamaya çalışan bir dede olan *Beyaz Gemi* romanı, insani değerlerin inşasında edebî eserin üstlendiği fonksiyonu göstermesi bakımından dikkate değer bir romandır. Bu çalışmada da adı geçen roman bu bağlamda değerlendirilecek ve romandan çıkarılacak sonuçlar vasıtasıyla edebî eserin bu fonksiyonu vurgulanmış olacaktır.

Beyaz Gemi romanının kahramanı yedi sekiz yaşlarında isimsiz bir çocuktur. Çocuk, sadece üç ailenin yaşadığı San-Taş vadisinde dedesi ve üvey ninesiyile birlikte yaşamaktadır. San-Taş vadisi, boğazların, yamaçların arasından ormana doğru uzanan bir bölgedir. Üvey ninesinin “Sen bir yabancısın.” diyerek dışladığı, kendisine tabiatın unsurlarından hayalî bir dünya kurmuş bu isimsiz çocuk; arkadaşsız, yapayalnız bir şekilde onu kuşatan basit ve saf dünyasında yaşayıp gitmektedir. Annesi ve babasının kendilerine farklı hayatlar kurarak terk ettikleri/geride bıraktıkları çocuğun yegâne varlığı biricik dedesidir. Dede, köyde Kıvrak Mümin diye tanınmaktadır. Bu lakabı ona uzak-yakın herkesle çok iyi geçindiği, güler yüz gösterip yardıma koştuğu için takmışlardır. Mümin Dede kimin bir sıkıntısı olsa hemen koşup giden, yardımcı olup her işe koşturan, her işin üstesinden gelen, çok çalışkan bir adamdır. Ancak ihtiyar Mümin Dede'nin tek kusuru/zaafı pasif bir insan olması, kendini saydırmayı bilmemesidir. Bu da onun çevresinde saygın bir aksakal olarak tanınmasına engel olmaktadır. Dedenin romanda sıcak bir ilişki kurduğu tek varlık torunudur ve dedenin torununa anlattığı efsaneler, masallar ve halk hikâyeleri değer aktarımını sağlar.

Halk arasında yaşanan bölge ile ilgili birtakım efsanelerin anlatılması, oraya yüz yıllardır kök salınmış olduğunun habercisidir. Romanda bu bağlamda fonksiyon üstlenen efsanelerden ilki San-Taş'ın rüzgârıyla ilgili olan efsanedir. Efsane, çocuğun dilinden şöyle aktarılır:

“Dedemin anlattığına göre çok çok eskiden, düşmanlar topraklarımızı ele geçirmek için atlarını koşturup gelmişler. Ama San-Taş rüzgârı öyle bir esmiş, öyle bir esmiş ki eyerlerin üzerinde bile duramamışlar. Atlarından inip yaya yürümek zorunda kalmışlar. Ama yürümek ne mümkün, yüzlerine yüzlerine vuruyor rüzgâr. Bu defa rüzgâra sırtlarını dönmüşler. Rüzgâr da onları öyle kuvvetle itmiş ki durup arkalarına bile bakamamışlar. Ve rüzgâr, bir tekini bile bırakmadan sürüp Isık-Göl'e dökmüş onları.” (Aytmatov, 1997a: 41).

Romanda çocuğun dilinden anlatılan ve insanın ölümlerine bile öz değerlerine sahip çıkması gerektiği mesajını veren halk hikâyesi şöyledir:

“Dedem diyor ki geçmiş zamanların birinde, bir han başka bir hanı tutsak almış. Bu han tutsağına: ‘Eğer istersen benim kölem olarak yanımda kalır, uzun zaman yaşayabilirsin. İstemezsen, en büyük arzunu yerine getirir, sonra da seni öldürürüm’, demiş. Tutsak han düşünüp cevap vermiş: ‘Köle olarak yaşamak istemiyorum, beni öldür daha iyi. Ancak öldürmeden önce, benim vatanımdan herhangi bir çobanı buraya getirtmeni istiyorum.’ ‘Ne yapacaksın o çobanı?’ ‘Ölmeden önce ondan bir türkü dinlemek istiyorum.’ Dedem diyor ki işte böyle, vatanlarının bir türküsü için canlarını feda eden insanlar varmış.” (Aytmatov, 1997a: 43).

“Uzun uzun masallar anlatır dedem. Türlü türlü masallar. Gülünç olanları da çok. Hele obur kurdun yediği, yeyip de belasını bulduğu Parmak Çocuk ‘Çırtan Çıpalak’ masalı pek gülünç.” (Aytmatov, 1997a: 45) diyen çocuğun dilinden anlatılan masallardan biri de “Çıpalak Parmak Çocuk” masalıdır. Masalda, Çıpalak isimindeki parmak çocuğun bütün uyarılarına rağmen onu yutan ve yuttuktan sonra da başına gelmedik kalmayan bir kurtla yaşadığı olaylar anlatılmaktadır. Masalda kurdun kaba kuvvetinin parmak büyüklüğünde bir çocuğun aklına yenik düşmesi mesajı dikkat çekicidir.

Tüm bu masalları hayatının gerçeği hâline getiren isimsiz çocuğun en sevdiği efsane ise Kırgızlar’ın Türeyiş hikâyesi olarak kabul edilebilecek “Boynuzlu Maral Ana” efsanesidir. Romanda bu efsane yazar tarafından romanın mesajıyla paralellik arz edecek şekilde kullanılır. Romanın dördüncü bölümü tamamıyla bu efsaneye ayrılmıştır. “Boynuzlu Maral Ana” efsanesi Enesay ırmağında yaşayan bir Kırgız kabilesini anlatmaktadır. Bugünkü adı Yenisey olan bu nehir Sibiryada bulunmaktadır. O yıllarda Enesay ırmağı boylarında her çeşit millet yaşamaktadır. Herkesin birbirini öldürmek için fırsat kolladığı bu devirde yaşamak çok zordur, zira bu milletler birbirleriyle sürekli savaş halindedirler. Gün gelir ekin ekecek, hayvan yetiştirecek, ava çıkacak adam kalmaz. Soygunculuk, çapulculuk geçim kaynağı hâline gelir. Birgün Kırgızlar nehir kıyısında başbuğlarını gömerken düşmanlar fırsatı ganimet bilip Kırgızlara saldırı düzenlerler. Amaç onların soylarını tüketmektir. Kırgızların hepsini öldürürler. Ancak geriye bozgun sırasında gözden kaçan bir kız, bir erkek çocuk kalır. Düşman komutanı bu çocukları görünce küplere biner ve Çopur Topal Nine’yi bu çocukları ortadan kaldırması için görevlendirir. Ancak son anda ortaya çıkan bir ana buğu (maral) bu çocukları evlat edinmek ister. Nine bu maralı insan soyunun vefasızlığı ve hırsı konusunda uyarmasına rağmen maral çocukları evlat edinir ve sütüyle besleyerek büyütür.

“İyice düşündün mü Maral Ana? İnsan yavruları bunlar, insan! Büyüdükleri zaman senin yavrularını öldürürler!” Maral Ana şöyle cevap verir:

“Hayır, büyüyünce benim maral yavrularımı öldürmezler. Ben onların anaları

olacağım, onlar da benim çocuklarım. İnsan öz kardeşlerini öldürür mü?"

Çopur Topal Nine acı acı başını sallar.

"Öyle deme Maral Ana, insanları tanımazsın, orman hayvanları şöyle dursun, birbirlerini öldürmekten bile çekinmez onlar" (Aytmatov, 1997a: 62).

Çopur Topal Nine'nin tüm uyarılarına rağmen Maral Ana ısrarcı olur ve yetimleri evlat edinir. Gün gelir bu kız ve erkek evlenirler ve çocukları olur, böylece Kırgızlar'ın soyu bu şekilde devam eder. Ancak zamanla devran değişir ve insanlar zenginleşip vicdanları körleşmeye başladıkça gösteriş merakı içinde ne yapacaklarını şaşırırlar. Vefat eden kişilerin mezarına bir maral boynuzu dikme adeti de bu günlerde başlar ve bu kötü adet maralların soyunu tükenme noktasına getirir.

"Ve böylece marallar tükendi. Dağlar maralsız kaldı. Artık gece yarılarında da, sabahın erken saatlerinde de, maralların bağırmaları duyulmaz olmuştu. Ne düzlükte otlayan marallar, ne boynuzlarını arkaya yatırarak hendeklerden atlayan ve kuş gibi uçan marallar göze çarptıyordu. Öyle zamanlar geldi ki insanlar doğdukları günden öldükleri güne kadar bir tek maral göremez oldular. Artık maral adını yalnız masalarda dinliyor, boynuzlarını da yalnız mezarlarda görüyorlardı. Peki, Boynuzlu Maral Ana'ya ne olmuştu? O, insanlara küsmüştü. Çok gücünmişti onlara. Anlatılanlara göre, marallar köpeklerden ve avcılardan kurtulamadıkları için sayıları parmakla sayılacak kadar azalınca, Boynuzlu Maral Ana, en ulu dağın doruğuna çıkarak Isık Göl'e veda etmiş, son kalan yavrularını toplayıp büyük geçidi aşarak başka bir ülkeye, başka dağlara gitmiş" (Aytmatov, 1997a: 68:69).

Mümin Dede torununa bu efsaneyi sıklıkla anlatır ve ona maralların bir gün çıkıp geleceği ümidini aşılar. Bu ümit bir gün gerçekleşir ve Mümin Dede ve çocuk ormanda üç maral görürler. Çocuk çok mutludur. Maralların geri dönmesi insanoğluna bir şans daha verildiğini, hâlâ umut olduğunu gösterir adeta. Marallar çocuğun rüyalarını süslemektedir. Ancak Orozkul ve beraberindeki arkadaşları da maralları görürler ve onlardan birini eti için vurmaya planlarlar. Dede bu görüşe şiddetle karşı çıkar. Ancak onun en belirgin zaafı olan pasifliği kendisine ve değerlerine ihanet etmesine sebep olur. Damadı Orozkul'un zorlamasıyla maralı vuran dede, torununa hayatı boyunca yaşayacağı en büyük hayal kırıklığını yaşatır. Dedesini maralın kesik başı, yüzülmüş derisi ve parçalanmış etleri arasında gören çocuk kendisini balık olmak üzere köyde akan çayın sularına bırakır.

Çocuğun ölümü masalların, efsanelerin, hayallerin, ümitlerin ölümü müdür? Yoksa hâlâ bir ümit var mıdır? Aytmatov, Sovyetler Birliği Dönemi'nde yayınlanan romanın sonlanış biçimi sebebiyle o kadar çok eleştirilir ki tüm bu eleştirilere cevap yazmak zorunda kalır. Aytmatov bu yazısında çocuğun ölümünün/intiharının asla kötülüğün iyiliğe ağır basması olmadığını, tam tersine kahramanının kötülüğü reddettiği için öldüğü görüşünü savunur. Roman bu şekilde değil de iyi bir sonla bitse, mesela Orozkul tutuklansa, Mümin Dede'ye emekli maaşı bağlanıp bir huzur evine

gönderilse, çocuk da yatılı okula gitse yazara göre bu kötülüğün genel affa uğratılması anlamına gelir. Mümin Dede'nin pasif iyiliği iflas etmiştir, çocuk bunu kabul lenememiştir. Yazara göre bu boyun eğmemektir, bu savaşa çağrıdır, bu hayat pahasına kişiliğın korunmasıdır ve Aytmatov da kahramanıyla gurur duyduğunu ifade eder. Romanın son cümleleri yazarın bu görüşünü destekler niteliktedir:

“Çocuk kalbinin, çocuk ruhunun bağdaşamadığı her şeyi reddettin. İşte beni teselli eden de budur. Bir şimşek gibi yaşadın sen. Bir defa çıktın ve söndün. Şimşeği çaktıran göktür. Ve gök ebedidir. İşte budur beni teselli eden. Bir başka tesellim daha var: İnsandaki çocuk vicdanı, tohumdaki öz gibidir. Ve o öz olmadan tohum filizlenmez, gelişmez. Yeryüzünde bizi neler beklerse beklesin, insanoğlu doğdukça ve öldükçe, insanoğlu yaşadıkça, hak ve doğruluk denen şey de var olacaktır” (Aytmatov, 1997a: 168).

Sovyet Devleti halkları sadece egemenliği altına almakla yetinmemiş, onları çok sıkı bir eğitimden geçirerek tek tip Sovyet insanı yetiştirmeye çalışmıştır. Çağdaş Türk Dünyası romanlarında Sovyet ideolojisinin tek tip insan yetiştirme konusundaki faaliyetleri sıklıkla işlenmektedir. Bir Karaçay Malkar romanı olan 2 Kasım 1943 romanında geçen şu cümleler hâkim ideolojinin çocukları okullar vasıtasıyla küçük yaştan itibaren nasıl yetiştirdiğini veciz şekilde anlatmaktadır:

“Gokka'nın kuşağı gibi hiçbir kuşağı şartlandırmamışlardı. Baban da anan da, dinin de, imanın da bütün hayatın da Stalin; gerisi boş diye yetiştirmişlerdi onları” (Bayramuk, 95: 24).

Bu satırlar Cengiz Aytmatov ve Kaltay Muhammedcanov'un ortak eseri olan *Fujiyama* piyesini de bize hatırlatmaktadır (Aytmatov, 83). Bu piyesteki aydınlar da Sovyet okullarında yetişmişler ve Tanrı'ya küfretmeyi öğrenmişlerdir. Gokka ve onun gibi aydınları yetiştiren sistem de böyle bir sistemdir. Bu sistem insanı bağlı olduğu her değerden kopararak köksüz bir ağaç gibi ortada bırakmakta, rejim için gözünü kırpmadan kendini feda edecek tek tip kahramanlar, Cengiz Aytmatov'un ifadesiyle mankurtlar ve X-fertler yetiştirmektedir.

Beyaz Gemi romanında da öz değerlerine bağlı bir karakter olan ihtiyar Mümin Dede ve çocuk değerleri temsil ederken onların karşısına konulan kahramanlar vasıtasıyla Sovyetler Birliği'nin tek tip insan yetiştirme politikasına göndermeler yapılır. Çocuğun Kazak bir askerle arasında geçen şu konuşma bu karşıtlığı ortaya koyar niteliktedir.

“Dedem diyor ki eğer insanlar atalarının adlarını bilmezlerse bozulur, kötü olurlarmış. Dedem diyor ki, atalarının adlarını, kim olduklarını unutanlar, kötülük yapmaktan utanmazlarmış. Çünkü o zaman insanın nasıl biri olduğunu ne çocukları bilirmiş ne de çocuklarının çocukları” (Aytmatov, 1997a: 112).

“Dedenin anlattıklarına kulak asma sen. Biz şimdi komünizm yolunda yürüyoruz, uzaya gidiyoruz, deden de kalkmış sana neler öğretiyor! Onu bizim politika kurslarına soksak hiç de fena olmazdı. Kısa zamanda eğitirdik onu. Bak ne diyeceğim. Büyüyünce okulunu bitirince dedeni bırakıp çek git buradan. Kültürsüz, cahil bir adam o” (Aytmatov, 1997a: 113).

Mümin Dede'nin Orozkul ismindeki damadı da öz değerlerine yabancılaşmış bir adamdır. Ancak Orozkul kendi menfaatlerinden başka hiçbir şeyi düşünmediği için onu “sistem adamı” olarak nitelendirmek yanlış olur. Zira Orozkul ormandan kaçak ağaç keserek para kazanmaktadır. Büyük bir şehirde yaşamak, güzel bir artistle evlenmek, evde yalnızca Rusça konuşmak ve çocuklarına da sadece Rusça öğretmek gibi hayalleri vardır. Kırgız dili için “Köyde konuşulan kaba kelimeler” ifadesini kullanır ve ana dilini küçümser. Bütün bunlar onun aynı zamanda asimile bir karakter olduğunu da göstermektedir.

Böyle bir sistemin çarkları içinde bir yazar olarak kendi öz değerlerini muhafaza etmek oldukça zordur. Nitekim o yıllarda yazarlar ya susmuşlar ya da ideolojinin dayattığı esaslar çerçevesinde yazmak zorunda bırakılmışlardır. İşte Aytmatov da susmak yerine mesajlarını efsane, masal, halk hikâyesi, türkü gibi türlerden yararlanarak üstü kapalı bir şekilde vermeyi tercih etmiş, bu yöntem sayesinde hem sistemin dayatmasından büyük ölçüde kurtulabilmeyi başarmış, hem de eserlerinde halkın değerlerini yansıtabilmiştir.

Cengiz Aytmatov, *Dergâh* dergisinde yayımlanan bir röportajında romanlarında; efsane, masal, destan, halk hikâyesi gibi türlere geniş yer vermesinin nedenlerini şöyle açıklar:

“... Mitoloji, masallar, efsaneler eski insanların yaşadığı hadiselerdir. Kulaktan kulağa gelen tarihî zenginliğimizdir. Eskiden bize kalan kültürel zenginliklerdir. Bunlarla bugünkü teknoloji arasında bir bağlantı kurmakta yarar görüyorum. Onun için ben ve benim gibi yazarlar da eskiden başımızdan geçmiş halkın tecrübelerini aydınlatan, halkın tarihine ışık tutan bu tür zenginlikleri kitaplarımızda kullanıyoruz. O da anlatmaya ayrı bir güzellik, ayrı bir zenginlik katıyor” (Özen, 1992:13).

Yine yazar, *Gün Uzar Yüzyıl Olur* romanının başında yer alan “Yazardan birkaç söz” başlıklı bölümde,

“Önceki yapıtlarımda olduğu gibi bu sefer de efsanelere, söylencelere, masallara dayanıyorum. Çünkü bunlar bizden önceki nesillerin, bizlere bıraktıkları deneylerdir... Söylenceler olsun, hayal ürünü konular olsun yazarlığımın amacı değil, yalnızca bir düşünce yöntemi, aynı zamanda gerçekleri anlatma ve yorumlama yollarından biridir” (Aytmatov, 1997b: 8).

diyerek romanlarında efsane, destan, masal gibi metinlerin gerçekleri anlatmada ve yorumlamada kendisine geniş imkânlar verdiğini ifade etmiştir.

Sonuç

Yapılan bu çalışma Cengiz Aytmatov'un *Beyaz Gemi* adlı romanında, Sovyetler Birliği'nin tek tip insan yetiştirme politikası karşısında temel insani değerleri aşlamak için çeşitli edebî türlerden yararlandığını ve bu türler vasıtasıyla mesajlarını aktardığını göstermektedir. Romanın sonunda çocuğun kötülöklere isyan ederek kendisini balık olmak üzere sulara bırakması kötü son olarak değerlendirilmemeli, eserin sonu Aytmatov'un açıklamaları ile birlikte tahlil edilmelidir. Sonuç olarak Aytmatov'un bir çocuğun gözüyle iyilik, kötülük, adalet, mutluluk, hırs, nankörlük, vefa gibi pek çok kavramı sorguladığı bu küçük ama etkili roman, temel insanî değerlerin aktarımında kullanılabilecek niteliğe ve değere sahiptir.

KAYNAKÇA

Aytmatov, C. (1983). *Bütün Eserleri*. (Çev. Mehmet Özgöl). İstanbul: Cem Yayınevi.

Aytmatov, C. (1997a). *Beyaz Gemi*. (Çev. Refik Özdek). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Aytmatov, C. (1997b). *Gün Uzar Yüzyıl Olur*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Aytmatov, C. ve Şahanov, M. (2002). *Şafak Sancısı*. (Çev. Damira İbragim). İstanbul: Da Yayıncılık.

Bayramuk, H. (1995). İki Kasım Bin Dokuz Yüz Kırk Üç. *Karaçay Türkçesinden Aktaran: Yılmaz Nevruz*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Özen, S. (1992). "Her Yazar Kendi Halkı İçin Yazmayı Nazarda Tutar". *Dergâh*, sy. 24, İstanbul.